

Σοφοκλέους Φιλοκτήτης: στρατηγικές του υποκειμένου για τη διατήρηση της τριαδικότητας¹

Αθ. Αλεξανδρίδης²

Η τραγωδία του Σοφοκλή «Φιλοκτήτης» περιγράφει έναν ήρωα, που διακινείται από το μίσος του έναντι των εταίρων του, οι οποίοι τον καθήρεσαν από το στράτευμα. Η ομάδα-στράτευμα έχει ναρκισσιτικούς δεσμούς και προσφέρει στο Φιλοκτήτη εξιδανικευτικές και εξαρτητικές σχέσεις με την ομάδα και τους εταίρους, σχέσεις που διακινούνται από αρχαίους μηχανισμούς. Η συνθήκη αυτή είναι εύθραυστη και, σε περιόδους κρίσης, μπορεί να μετατραπεί σε αποβάλλοντες-καταδιώκτες (αρχηγοί, Οδυσσέας) και σε αποβαλλόμενα θύματα (Φιλοκτήτης). Η ναρκισσιστική ταυτότητα του Φιλοκτήτη είναι αποτέλεσμα της παιδικής φαντασίωσης ότι είναι μερικό φαλλικό αντικείμενο της μητέρας. Για να ξεφύγει από αυτόν τον τύπο αρχαϊκής ψυχικής οργάνωσης και ανίκανος να επεξεργασθεί την απώλεια του αντικειμένου, ο Φιλοκτήτης επιχειρεί να εγγραφεί στο σώμα των ομοίων (doubles) συντρόφων. Επειδή και αυτή η εγγραφή αποδεικνύεται ανεπαρκής, ο Φιλοκτήτης επιχειρεί την εγγραφή στο οιδιπόδειο σχήμα, μέσα από αυτο-τραυματικές συμπεριφορές, που προβάλλει στον πατέρα του και ερμηνεύει ως επιθυμία του πατέρα του προς αυτόν, άρα ως αναγνώριση έστω και μέσα από τις λειτουργίες της ενόρμησης θανάτου.

«Στο μύθο», λέει ο Pasche (1985), «δεν είναι έκδηλες μόνο η αιμομειξία και η πατροκτονία, αλλά η προβολή και η εξιδανίκευση του συνόλου της ενορμητικής ζωής μαζί με τα πρωτόγονα αντικείμενά της... Η ουσιώδης λειτουργία του είναι να μεταφράσει με τρόπο αλληγορικό την ασυνείδητη ψυχική πραγματικότητα, συγκροτώντας μια θεωρία της προϊστορίας της, της ανάπτυξής της και των αρχών που τη διέπουν».

Η ασυνείδητη πραγματικότητα μέσα στο μύθο δεν δηλώνεται μόνο με την αναπαράσταση πραγμάτων και λέξεων, αλλά, όπως έχουν τονίσει οι Green (1969) και Ποταμιάνου (1984), και από το άρ-

ρητο, το απόν, αυτό που δηλώνεται με το κενό της παρουσίας του, με την απουσία που μας θέτει ερωτήματα.

Θεωρούμε ότι η τραγωδία διαχειρίζεται με δύο τρόπους το ρητό και άρητο υλικό του μύθου.

(1) Επεμβαίνει στα δομικά υλικά που συγκροτούν το μύθο: τα αποδέχεται, τα τροποποιεί, τα αποσιωπά ή προσθέτει σ' αυτά νέα. Τα δομικά αυτά μέρη του μύθου, τα μυθεύματα κατά την ανάλυση των Delcourt (1955) και Anzieu (1966), αποτελούν αυτόνομες ιστορίες, που η κάθε μία απεικονίζει μια βασική φαντασίωση όσον αφορά στη θεαματική της καταγωγή.

¹ Το κείμενο αυτό είναι βασισμένο σε εισήγηση, που έγινε στο τρίτο Διεθνές Ψυχαναλυτικό Συμπόσιο των Δελφών, 19-23 Αυγούστου 1992, με θέμα: «Τραγωδία: πολιτιστικές και ψυχαναλυτικές θεωρήσεις».

² Ψυχίατρος, Παιδοψυχίατρος

(2) Οργανώνει τη σειρά αφήγησης διεργασμένων από αυτήν μυθευμάτων, δηλαδή αναδιοργανώνει το μύθο. Το γεγονός αυτό υπαγορεύει την απόδοση ειδικού νοήματος στα μυθεύματα με βάση τη συγκεκριμένη δομή που, κατ' αυτήν την αφήγηση, απέκτησε ο μύθος.

Η νέα αυτή αφήγηση θεωρούμε ότι συγκροτεί μία θεωρία της ψυχικής οργάνωσης, τόσο στο νοητικό όσο και στο συναισθηματικό επίπεδο του Αθηναίου πολίτη αλλά και της Αθηναϊκής πολιτείας, έννοιες σχεδόν ταυτόσημες στον 5ο π.Χ. αιώνα. Η θεωρία αυτή δεν αναφέρεται μόνο στην παρούσα, δηλαδή στην του χρόνου (409 π.Χ.) διδασκαλία της τραγωδίας, οργάνωση του ψυχισμού αλλά και στην ανάπτυξή του και στις αρχές που τη διέπουν. Η θεωρία αυτή, αν και έχει ισχύ για την παρούσα οργάνωση, προβάλλει στο χώρο του αρχαϊκού, στο χώρο του μύθου, τις επιλογές του παρόντος.

Η προβολή έχει διπλό στόχο.

(1) Να αντλήσει από τις ενεργειακές πηγές της προϊστορίας.

(2) Να μεταβάλει το μύθο σε θεωρία της προϊστορίας, για να δικαιολογήσει την παρούσα θεωρία για την ψυχική οργάνωση. Το παρελθόν τροποποιείται για να γίνει συμβατό με τις επιλογές του παρόντος, χάρη στην αναδρομική διεργασία που αποκαθιστά τη συνέχεια. (Πρόκειται για μια ουσιώδη άμυνα του ατόμου για να αντιμετωπίσει την πραγματικότητα της ψυχικής του ζωής που χαρακτηρίζεται - κυριαρχείται - από την ασυνέχεια).

Η διεργασία αυτή του μύθου, που γίνεται από την τραγωδία, θεωρούμε ότι έχει σημαντικές αναλογίες με τη διεργασία του αρχαϊκού και της προϊστορίας, όπως επιχειρείται από το υποκείμενο μέσα σε μια ψυχανάλυση. Η βασική αυτή

αναλογία επιτρέπει - και κατά τη γνώμη μας επιβάλλει - να βιώσουμε το υλικό της τραγωδίας με το χρυσό κανόνα της ψυχανάλυσης: να αφήσουμε τον εαυτό μας, ψυχαναλούμενος και ψυχαναλυτής, στον ελεύθερο συνειρμό, παίρνοντας, ίσως, μ' αυτό τον τρόπο, το δρόμο που πήρε ο ποιητής για να δημιουργήσει το έργο τέχνης. Κάτω λοιπόν από τις μάσκες των πολλαπλών ηρώων της τραγωδίας ή της διήγησης του αναλυομένου, διακρίνουμε τις όψεις ενός και μοναδικού Εγώ, το οποίο υπόκειται σ' ένα συγκεκριμένο, κάθε φορά, ασυνείδητο αίτημα ως προς το αντικείμενο και ως προς το ναρκισσισμό του.

Στην τραγωδία «Φιλοκτήτης» δεν αναλύουμε την προφανή ιστορία, θεωρώντας την ως προϊόν των εκλογικεύσεων, που θα μελετηθούν από τις επιστήμες που κινούνται σ' αυτό το επίπεδο, όπως η ιστορία, η κοινωνιολογία, η ανθρωπολογία. Συνθέτοντας και αναλύοντας τη μοίρα του συνόλου των δρώντων προσώπων του δράματος ως παραλλαγές ενός ατόμου, όπως κάνουμε και με το όνειρο (Κεφάλαιο 7 της «Ερμηνείας των ονείρων» Freud, 1900), προσπαθούμε να διακρίνουμε το λανθάνον ασυνείδητο αίτημα της τραγωδίας. Ίσως το αίτημα αυτό να αποτελεί ακριβώς το επιπλέον μέρος της σαγήνης που, όπως λέει ο Freud (1908), έχει κάθε σημαντικό έργο τέχνης, γιατί μας ανάγει, χωρίς να το αντιληφθούμε, σε βαθύτερα επίπεδα της ψυχικής μας οργάνωσης.

Ας υπενθυμίσουμε, όμως, την έκδηλη υπόθεση του έργου. Ο Φιλοκτήτης είναι εγκαταλελειμμένος, εδώ και εννέα χρόνια, από τους Αχαιούς στη Λήμνο, γιατί πάσχει από μια δύσοσμη και επώδυνη αρρώστια στο πόδι. Οι Έλληνες μαθαίνουν από τον συλληφθέντα Τρώα Ελενο ότι είναι γραφτό να πέσει η Τροία, απαι-

τούνται όμως τόσο η παρουσία του Νεοπτόλεμου, που είναι γιός του Αχιλλέα, όσο και του Φιλοκτήτη, που είναι κάτοχος του ανίκητου τόξου του Ηρακλή. Ο Οδυσσεάς και ο Νεοπτόλεμος πηγαίνουν στη Λήμνο για να φέρουν τον Φιλοκτήτη. Ο Οδυσσεάς κρύβεται, γιατί φοβάται το θανατηφόρο μίσος που τρέφει γι' αυτόν ο Φιλοκτήτης, και προτρέπει τον Νεοπτόλεμο, με δόλο, να κερδίσει τη συμπάθεια του Φιλοκτήτη και να του πάρει το τόξο. Ο Νεοπτόλεμος, χάρη σε μια πλαστή ιστορία όπου εμφανίζεται κι αυτός αδικημένος από τους Αχαιοούς και ιδιαίτερα από τον Οδυσσεά, κερδίζει τη συμπάθεια του Φιλοκτήτη. Ο Νεοπτόλεμος δένεται με όρκο να μεταφέρει τον Φιλοκτήτη στην πατρίδα του και, σε κάποια στιγμή κρίσης της αρρώστειάς του,

ο Φιλοκτήτης του εμπιστεύεται το τόξο.

Μετά από ηθική κρίση, ο Νεοπτόλεμος αποκαλύπτει στον Φιλοκτήτη την αλήθεια, του επιστρέφει το τόξο και του ζητά να επιστρέψουν στην Τροία. Ο έξαλλος από μίσος Φιλοκτήτης αρνείται μέχρι το τέλος. Η εμφάνιση του Ηρακλή, ως από μηχανής Θεού, δίνει τη λύση, προτρέποντας τον Φιλοκτήτη να πάει στην Τροία, όπου θα ιαθεί και θα δοξασθεί.

Ποιά είναι όμως η λανθάνουσα ιστορία, που τρέχει μέσα στην τραγωδία, που πηγάζει από τις βαθιές πηγές ηδονής της παιδικής σεξουαλικότητας και που δίνει, χάρη στην αναστολή του στόχου της ενόρμησης και τη μετάθεση, την αισθηματική απόλαυση; Ας διαβάσουμε τους πρώτους 25 στίχους, όπου μιλά ο Οδυσσεάς:

Ακτή μὲν ἤδε τῆς περιρρύτου χθόνος
 λήμνου, βροτοῖς ἀστιπτος οὐδ' οἰκουμένη,
 ἐνθ', ὦ κρατίστου πατρός Ἑλλήνων τραφεῖς
 Αχιλλέως παι Νεοπτόλεμε, τὸν Μηλιά
 Ποϊάντος υἰὸν ἐξέθηκ' ἐγὼ ποτέ, 5
 ταχθεῖς τόδ' ἔρδειν τῶν ἀνασσόντων ὕπο,
 νόσω καταστάζοντα διαβόρω πόδα'
 ὄτ' οὔτε λοιβῆς ἡμῖν οὔτε θυμάτων
 παρὴν ἐκῆλοις προσθιγεῖν, ἀλλ' ἀγρίαις
 κατεῖχ' αἰεὶ πᾶν στρατόπεδον δυσφημίαις, 10
 βοῶν, στενάζων. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν τι δεῖ
 λέγειν; Ἀκμὴ γὰρ οὐ μακρῶν ἡμῖν λόγων,
 μὴ καὶ μάθη μ' ἤκοντα κακχέω τὸ πᾶν
 σόφισμα τῶ νιν αὐτιχ' αἰρήσειν δοκῶ.
 Ἀλλ' ἔργον ἤδη σὸν τα λοῖφ' ὑπηρετεῖν, 15
 σκοπεῖν θ', ὅπου 'στ' ἐνταῦθα δίστομος πέτρα
 τοιάδ', ἰν' ἐν ψύχει μὲν ἡλίου διπλή
 πάρεστιν ἐνθάκησις, ἐν θέρει δ' ὕπνον
 δι' ἀμφιτρήτος αὐλίου πέμπει πνοή'
 βαιὸν δ' ἐνερθεν ἐξ ἀριστεράς τάχ' ἄν 20
 ἴδοις ποτόν κρηναῖον, εἶπερ ἐστί σῶν.
 Ἀ μοι προσελθῶν σίγα σήμαιν', εἴτ' ἐκεῖ
 χώρον πρὸς αὐτόν τόνδ' ἐτ' ἄλλη κυρεῖ,
 ὡς ταπίλοιπα τῶν λόγων σὺ με κλύης,
 ἐγὼ δε φράζω, κοινὰ δ' ἐξ ἀμφοῖν ἴη. 25

Μετάφραση

Αυτό είναι τ' ακρογιάλι της Λήμνου που βρέχεται ολόγυρα από θάλασσα, ανθρώπου ποδάρι δεν το πατάει και είναι ακατοίκητο σ' αυτό, ω γιέ του Αχιλλέα Νεοπτόλεμε, που πήρες την ανατροφή σου από τον πίο αντρειωμένο Έλληνα πατέρα, παράτησα εγώ κάποτε μονάχο το γιού του Ποίαντος (Φιλοκτήτη) από τη Μηλίδα χώρα και έφυγα κρυφά, γιατί με διάταξαν να το κάμω οι αρχηγοί μας, αν και το πόδι του έσταζε πύο από νόσο διαβρωτική γιατί δεν μπορούσαμε να κάμω με την ησυχία μας σπονδές και θυσίες στους θεούς, επειδή με τις άγριες κατάρες του, με τις φωνές και τους στεναγμούς του ξέσκιζε την ψυχή όλου του στρατού. Αλλά ποιά είναι η ανάγκη να τα λέω αυτά; Δεν είναι καιρός για λόγια περιττά, μήπως και νοιώσει ότι είμαι φτασμένος εδώ, και πάνε χαμένα όλα μου τα σχέδια, με τα οποία πιστεύω ότι θα τον βάλω στα δίχτυα μου. Δική σου δουλειά είναι τώρα να με βοηθήσεις σ' ότι υπολείπεται και να κοιτάξεις σε ποιό μέρος βρίσκεται κάπου εδώ ένα σπήλαιο που έχει δύο εισόδους, τέτοιες, που κατά μεν τον χειμώνα μπορεί να κάθεται κανείς και νάχει τον ήλιο και από τις δύο μεριές, κατά δε το θέρος από τις δύο του πόρτες έρχεται δροσερό τ' αεράκι που φέρνει (προκαλεί) τον ύπνο λίγο παρακάτω, στ' αριστερά του, ίσως θα μπορέσεις να ιδής μιά βρυσούλα, αν βέβαια σώζεται ακόμη. Ολα αυτά αφού προχωρήσεις ψάχνοντας να μου δείξεις με σημάδι, αν βρίσκονται εκεί σ' αυτή την τοποθεσία, ή σ' άλλη, για να σου ξηγήσω 'γω ό,τι άλλο έχω να σου ειπώ, και συ να το ακούσεις, για νάναι κοινή η ενέργεια και των δύο μας.

Το ζεύγος Οδυσσέας-Νεοπτόλεμος αποτελεί την πρώτη καινοτομία (Webster, 1970) του Σοφοκλή σε σχέση με τις ομώ-

νυμες τραγωδίες των δύο άλλων τραγικών, οι οποίες έχουν προηγηθεί. Ο Αισχύλος βάζει τον Οδυσσέα μόνο του να πηγαίνει στη Λήμνο, ενώ ο Ευριπίδης έχει το ζεύγος Οδυσσέας-Διομήδης, ζεύγος δύο ανδρών-ηρώων, με πολλά κοινά σημεία. Ο Σοφοκλής εισάγει το ζεύγος άνδρας-έφηβος, φέρνοντας στο κέντρο της υπόθεσης ένα κλασικό μοτίβο μυητικής σχέσης: ένας άνδρας και ένα έφηβος, στις εσχαιές του κόσμου, όπως εδώ, στο ακατοίκητο νησί (δεύτερη καινοτομία του Σοφοκλή) διαπράττουν ένα ανδραγάθημα προς μύηση και δόξα του νεωτέρου, ο οποίος, με το πέρας αυτής της δοκιμασίας, θα μπει στο χώρο των ανδρών-πολιτών-πολεμιστών (Vidal-Naquet, 1972) και θα θεωρηθεί ώριμος για ετεροφυλικό γάμο. Οσο όμως κρατά η διαδικασία, πρέπει ο νεώτερος να «υψηρετεί» τον άνδρα (στίχ. 15), να τον ακούει σ' αυτά που του λέει (στίχ. 25) - γιατί ο άνδρας είναι αυτός που σκέπτεται - και να δρουν από κοινού (στίχ. 25).

Η σχέση αυτή, στην τραγωδία, δίδεται απαλλαγμένη από κάθε ομοφυλοφιλικό στοιχείο, αλλά θεωρούμε σίγουρο ότι ανακλούσε στον Αθηναίο θεατή μυθολογικές ιστορίες ομοφυλοφιλικής μύησης (Sergent, 1984) νέων και πολλαπλές ιεροτελεστίες, οι οποίες ήσαν ενεργοί στην Ελλάδα, κυριολεκτικά και όχι μόνο συμβολικά, σε χρόνους πολύ κοντινούς με την παρουσία της τραγωδίας.

Με το σχήμα αυτό της μυητικής σχέσης «άνδρα-εφήβου» εισάγεται και το κύριο πρόσωπο της τραγωδίας, ο Φιλοκτήτης, γιατί, πριν ακόμη να τον προσδιορίσει ο Οδυσσέας ως το «γιού του Ποίαντα» (στίχ. 5), θα τον αναφέρει ως «τον Μηλιά» (στίχ. 4), ονομάζοντας την Μαλίδα, στην οποία ανήκει η Τραχίς, το μέρος όπου ανέβηκε στην πυρά για να πεθάνει ο Ηρακλής. Την πυρά, αυτή, μό-

νο ο Φιλοκτήτης τόλμησε να την ανάψει (Grimal, 1951) και, ως δείγμα της ευγνωμοσύνης του, ο Ηρακλής του χάρισε τα τόξα του, θεϊκό δώρο του Απόλλωνος σ' αυτόν. Είναι πιθανό ο Φιλοκτήτης να είχε υπάρξει σύντροφος του Ηρακλή και σε άλλους άθλους. Η αναφορά στον Ηρακλή ενισχύει το ζεύγος άνδρας-έφηβος, γιατί ο αμφιφυλοφιλικός Ηρακλής, πολλούς νέους εμύησε. Το ζεύγος άνδρας-έφηβος έρχεται ως υποκατάστατο του ζεύγους καταγωγής «πατέρας-γιός» (Αχιλλέας-Νεοπτόλεμος, Ποίας-Φιλοκτήτης) με σκοπό να αποτελέσει μια βαθμίδα στην κλίμακα των ταυτίσεων, που θα επιτρέψει στον έφηβο να γίνει αυτό που η φύση του πατέρα του προβλέπει.

Καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής, αλλά με ιδιαίτερη έμφαση στην εφηβεία, οι ασυνείδητες πλευρές της προσωπικότητας διακινούν την ψυχική οικονομία του υποκειμένου, προκαλώντας ψυχοσυγκρούσεις, τις οποίες προσπαθεί να λύσει προς όφελός του το Εγώ. Στο ζεύγος «ο άνδρας» αντιστοιχεί στο Εγώ (γιατί η θέση του άνδρα σημαίνει αναγνώριση του αντικειμένου, της διαφοράς των φύλων και του ευνουχισμού, δηλαδή ουσιαστικών στοιχείων του Εγώ), που προσπαθεί να ελέγξει το Εκείνο, που θα το βάλουμε στη θέση του «παιδα», και να το εντάξει στις γραμμές του. Έτσι, εκεί που ήταν το Εκείνο να έρθει το Εγώ, όπως λέει ο S. Freud, όχι μόνο για τη μείωση της ψυχικής σύγκρουσης, αλλά και για τη λιβιδινική φόρτιση του Εγώ που προκύπτει από τη σύνδεση με το ασυνείδητο, μια και, κατά κάποιον τρόπο, και το Εκείνο έρχεται εκεί που είναι το Εγώ.

Τα διεγερτικά σημαίνοντα, τα οποία, παρά το μεταβολισμό που επιχειρεί το Εγώ, παραμένουν γι' αυτό «ανοίκεια», το Εγώ προσπαθεί να τα απωθήσει ή πιο δραστικά να τα αποκλείσει από αυτό που

το υποκείμενο αναγνωρίζει ως ψυχικό του χώρο, στο επίπεδο του σώματος ή της συμπεριφοράς (Α. Ποταμιάνου, 1992) - όπως ο Οδυσσεάς απέκλεισε σε έρημο νησί τον ενοχλητικό, λόγω της νόσου και των κραυγών του, Φιλοκτήτη.

Η πληροφορία αυτή προς τον Νεοπτόλεμο αποτελεί και μία έμμεση, αλλά πολύ καθαρή απειλή, των προθέσεων και των επιθυμιών του Εγώ προς τα ανοίκεια ψυχικά παράγωγα. Το γλωσσικό υλικό της τραγωδίας δίνει και το περιεχόμενο της ψυχικής σύγκρουσης, ανάγοντας το θέμα στο χώρο της αρχής της ύπαρξης του υποκειμένου, με την εισαγωγή του μυθεύματος του «εγκαταλελειμένου παιδιού». Ο Οδυσσεάς, περιγράφοντας την πράξη, χρησιμοποιεί το ρήμα «εκθέτω» (*εξέθηκα*, στίχ. 5), ρήμα που περιέγραφε την έκθεση των νόθων παιδιών σε εξαιρετικά δυσμενείς συνθήκες, με στόχο το θάνατο.

Το φανταστικό μέρος του μυθεύματος απαντάται στα ανάλογα μυθεύματα του Οιδίποδα και του Θησέα, που δομούνται πάνω στον άξονα πατροκτονία-παιδοκτονία. Το πρώτο αναφέρεται στην έκθεση του νεογέννητου άρρενος τέκνου, που θεωρείται φορέας θανάτου για τον πατέρα· το δεύτερο αναφέρεται στην εφηβική ηλικία και ο νέος εκτίθεται σε θανάσιμους κινδύνους, αρχικά για την αναγνώριση και, στη συνέχεια, για την ενίσχυση της εγγραφής στην πατρική γραμμή.

Αναλύοντας, από την άποψη της ψυχικής οικονομίας, το μύθευμα του «εκτεθειμένου σε θάνασιμο κίνδυνο παιδιού από τον κινδυνεύοντα από το παιδί πατέρα», θεωρούμε ότι αποσύρονται οι λιβιδινικές επενδύσεις του αντικειμένου-πατέρα από το υποκείμενο-παιδί και υπερενισχύονται οι επενδύσεις που προέρχονται από τις ενορμήσεις θανάτου του πατέρα προς το παιδί (ενισχύοντας, μ' αυτόν τον τρόπο, το ναρκισσισμό θανά-

του (Green, 1983) του παιδιού). Οι ενορμητικές αυτές επενδύσεις καταστροφικότητας, που γίνονται πάνω στο υποκείμενο, είναι ίσως διττής προέλευσης: (α) αποτελούν ανάκλαση πάνω στο αντικείμενο-πατέρας και επιστροφή στο υποκείμενο-παιδί των καταστροφικών επιθυμιών του παιδιού προς τον πατέρα, και (β) πηγάζουν από το αντικείμενο-πατέρα λόγω της ενεργοποίησης του βιώματος ριζικής έλλειψης και ευνουχισμού, που το παιδί διακινεί.

Κατά συνέπεια, η σχέση πατέρα-γιου χαρακτηρίζεται από τη φαντασίωση της θανάτωσης του άλλου, από δυναμική όμως άποψη παραμένει μέσα στην τριαδικότητα του οιδιποδειού, διατηρώντας την εικόνα της γενετήσιας και ευνουχισμένης μητέρας· η συνθήκη αυτή αποτρέπει την παλινδρόμηση στην αρχαιότερη οργάνωση όπου το παιδί ενθυλακώνεται στην αμφιθυμική παντοδύναμη συμβιωτική μητέρα.

Αναλύοντας ως προς τη δομική οργάνωση, παρατηρούμε την ανάδυση ενός βιαίου και πρωτόγονου Υπερεγώ το οποίο απειλεί με αφάνιση του Εγώ. Η ανικανότητα του Εγώ να εντάξει σ' αυτό επιθυμίες θανάτου από και προς τον πατέρα, το υποχρεώνει σε ισχυρότατες αντεπενδύσεις γύρω από τη φαντασίωση αφανισμού. Από την άποψη της ψυχικής ανάπτυξης του ατόμου μπορούμε να θεωρήσουμε ότι η μεγάλη ποσότητα ενορμητικών ενεργειών που διακινείται και η αδυναμία μεταβολισμού της, οργανώνουν μία καθήλωση, η οποία έχει την τάση να ενεργοποιεί και να ευνοεί την παλινδρόμηση της ψυχικής λειτουργίας στο επίπεδό της.

Η τάση για επανάληψη, με σκοπό τον έλεγχο του τραυματικού γεγονότος και την ικανοποίηση που αυτός ο έλεγχος αποφέρει, συχνότατα επιχειρείται από το υποκείμενο, όχι μέσα σε αυτό το χώρο

που αναγνωρίζει ως χώρο της ψυχικής του πραγματικότητας, αλλά στο χώρο της πραγματικότητας που αποκαλεί εξωτερική πραγματικότητα και πραγματικότητα του άλλου. Βρίσκεται μπροστά στο προβληθέν, αποβληθέν, αποκλεισθέν σημαίνον της ιστορίας του και το θεωρεί ως «νόθο, ξένο, του άλλου». Αυτό μάλλον συμβαίνει και για τους άλλους δύο ήρωες του δράματος, τον Οδυσσέα και τον Νεοπτόλεμο, που δεν αναγνωρίζουν μπροστά στην έκθεση του Φιλοκτήτη την επανάληψη των θεμάτων πατροκτονίας-παιδοκτονίας της δικής τους ιστορίας.

Ο Οδυσσέας, όπως θα το τονίσει μέσα στην τραγωδία ο Φιλοκτήτης (στίχ. 417) είναι σπέρμα Τιτάνος, του Σισύφου, ο οποίος εγκατέλειψε έγκυο την ερωμένη του και έγκυο, εν γνώσει του, την πήρε ο Λαέρτης για σύζυγό του. Μήπως ο Οδυσσέας, ο περισσότερο πρόθυμος απ' όλους τους αρχηγούς των Αχαιών να εκθέσει τον Φιλοκτήτη, βρίσκεται μέσα σε μια διαδικασία επανάληψης; Σε ένα πρώτο χρόνο, ταυτιζόμενος με τον επιτιθέμενο, αναπαράγει το σκέλος των επενδύσεων θανάτου του πατέρα προς το παιδί· σε ένα δεύτερο χρόνο, πηγαίνοντας να φέρει τον Φιλοκτήτη πίσω, αναπαράγει το σκέλος των λιβιδινικών επενδύσεων του πατέρα στο παιδί. Η μετάθεση της εγγραφής από μία γενεαλογία θεών σε μια γενεαλογία θνητών, μήπως δηλώνει ότι την ψυχική οικονομία αρχίζει να τη χειρίζεται η διαλεκτική του ευνουχισμού;

Αλλά και ο «κρατίστου πατρός Ελλήνων τραφείς» Νεοπτόλεμος (στίχ. 3-4), μόνο τη φύση του πατέρα του φέρει. Δεν υπήρξε ποτέ τραφείς από τον πατέρα του μέσα στην πραγματικότητα, αλλά μόνο στο χώρο του φανταστικού, μέσα από εξιδανικευτικές εικόνες, που δεν είχαν την ευκαιρία να μετριασθούν από τη σχέση με το ίδιο το αντικείμενο.

Η φύση του Αχιλλέα χαρακτηρίζεται από τη φαντασίωση του φόνου του πατέρα εν σχέσει με την παντοδυναμία της μητέρας. Υπήρχε προφητεία ότι, αν η μητέρα του Θέτις ενωνόταν με ένα θεό, θα γεννούσε ένα γιό-θεό μεγαλύτερο και από τον ίδιο τον πατέρα θεών και ανθρώπων, τον Δία. Ο Δίας λοιπόν υποχρεώνει τη Θέτιδα σε γάμο με το θνητό Πηλέα. Έτσι γεννιέται ο φαλλικός γιός της Θέτιδας, ο Αχιλλέας. Ο Αχιλλέας βρίσκεται μπροστά στο δίλημμα της αποδοχής του ευνουχισμού, του θανάτου και της δόξας ή της αποδοχής της παντοδυναμίας, της αθανασίας και της σημαντότητας. Ενδοξη α-λήθεια του θανάτου ή άδοξη λήθη της αθανασίας;

Η μαζικότητα των επενδύσεων, με εννομήσεις θανάτου στο σημαίνουν «πατροκτονία» για τη γενεαλογία του Αχιλλέα, δυσχεραίνει το μεταβολισμό του σημαίνοντος και για την επόμενη γενιά. Έτσι, ο Νεοπτόλεμος θα υποκύψει στην τάση προς επανάληψη, προβάλλοντας στην εξωτερική πραγματικότητα την ψυχική πραγματικότητα και θα πραγματοποιήσει μία συμβολική πατροκτονία, η οποία θα είναι και η ύβρις του και η αιτία του χαμού του. Θα σκοτώσει τον ικετή στο βωμό γερο-Πρίαμο, που κάποτε ο πατέρας του Αχιλλέας είχε νιώσει σαν πατέρα του.

Βλέπουμε λοιπόν στον πρόλογο ένα ζεύγος «πατέρας-γιός», επενδεδυμένο με σημαντική ποσότητα εννομήσεων θανάτου. Ακόμη όμως και με αυτού του είδους την επένδυση, διατηρείται η φαντασίωση της ύπαρξης επιθυμίας από τη μεριά του πατέρα προς το παιδί, διατηρείται, δηλαδή, η δίοδος προς την ανάπτυξη της τριαδικότητας και δεν συμβαίνει η παλινδρόμηση στην παντοδύναμη συμβιωτική δυάδα με τη μητέρα.

Επειδή, όμως, η τάση για παλινδρόμηση είναι ενεργός και η διχοτόμηση και η

κατάργηση της διαπλοκής των εννομήσεων ελλοχεύουν, το υποκείμενο μπορεί να επιχειρήσει μια στρατηγική παλινδρόμηση, οργανώνοντας τις άμυνες του με συστηματική χρήση πρωίμων μορφών του ιδεώδους του Εγώ και της προβληματικής του ομοίου (*double*).

Στη θέση αυτή δηλώνεται ήδη από το στίχο 4, ο Ηρακλής. Εμμέσως, χάρη στη μετωνυμική αναφορά του χώρου του μαρτυρίου του (αναφέρεται η Μαλίζ, αντί της γειτονικής Τραχίδος). Με τη λογική του ομοίου, ο τόπος μαρτυρίου του Ηρακλή γίνεται επιθετικός προσδιορισμός του άλλου μέρους του σκέλους, του Φιλοκλήτη. «*Τον Μηλιά*» (στίχ. 4), θα τον αποκαλέσει ο Οδυσσεάς. Η ναρκισσική σχέση ενισχύεται με τη χρήση φράσεων για τον Φιλοκλήτη, που ο Σοφοκλής έχει χρησιμοποιήσει για τον Ηρακλή, στην προηγηθείσα τραγωδία του «*Τραχίνιες*». Ο Φιλοκλήτης πάσχει κι αυτός από «*διάβορον νόσον*» (στίχ. 7) και είναι, όπως και ο Ηρακλής «*βοών, στενάζων*» (στίχ. 11). Ο Ηρακλής δηλώνεται επίσης μέσα από τα συμπτώματα της νόσου του Φιλοκλήτη. Ο Φιλοκλήτης «*αγρίας δυσσημίας κατείχ' αεί παν στρατόπεδον*» (στίχ. 10) και πάσχει από «*νόσω καταστάζοντα διαβόρω πόδα*» (στίχ. 7). Ο Φιλοκλήτης έπρεπε να τηρήσει σιωπή και να μην αποκαλύψει τον τόπο ταφής του Ηρακλή. Τον όρκο αυτόν «*πάτησε*» σιωπώντας, αλλά «*μιλώντας*» με το πόδι του, γιατί δήλωσε το σημείο του τάφου χτυπώντας με το πόδι του τη γη. Τιμωρείται λοιπόν στο επίπεδο των σημαίνοντων, για να διατηρηθούν τα ίχνη της ψυχικής εργασίας του υποκειμένου: στερείται την ομιλία, το πόδι του είναι άρρωστο.

Το ζεύγος Ηρακλής-Φιλοκλήτης, ως ζεύγος μυητικό, θα αναφερθεί 13 φορές μέσα στην τραγωδία. Οκτώ φορές θα το χρησιμοποιήσει ο Φιλοκλήτης για να δεί-

ξει στον Νεοπτόλεμο τη σχέση που πρέπει να έχει μαζί του· στις 6 από αυτές, τα μυητικά ζεύγη Ηρακλής-Φιλοκτήτης, Φιλοκτήτης-Νεοπτόλεμος παρατίθενται συγχρόνως. Ο Φιλοκτήτης προσφέρεται ως διάμεσο για την εξιδανικευτική σχέση του εφήβου με τον Ηρακλή, αποσιωπά όμως το «πέρασμα» του ίδιου σε θέση άνδρα ως προς τον έφηβο Νεοπτόλεμο.

Αναφέρουμε, πολύ συνοπτικά, τις εγγενείς δυσκολίες του μυητικού ζεύγους όσον αφορά στη σχέση με το αντικείμενο. Εγγενή δυσκολία αποτελεί η έκδηλη ή λανθάνουσα ομοφυλοφιλική σχέση ανάμεσα στον εραστή και στον ερωμένο όσον αφορά στις σχέσεις μεταξύ των ψυχικών αρχών των ατόμων που τη διαμορφώνουν.

Τη σαδομαζοχιστική σχέση με το πρώιμο ιδεώδες του Εγώ δηλώνει ξεκάθαρα ο Ηρακλής, όταν, κατά τη λύση του δράματος (στίχ. 1417-1422), απευθύνεται στον Φιλοκτήτη και του λέει: «Και πρώτα-πρώτα να σου θυμίσω τις περιπέτειές μου· πόσο μόχθησα και υπέφερα για να 'χω την αθάνατη δόξα, όπως τη βλέπεις. Και για σένα, μάθε το καλά, είναι ορισμένο να πάθεις τα ίδια ώστε από τους πόνους (ή τους άθλους) να κάνεις τη ζωή σου ένδοξη».

Η βιαιότητα που υφίσταται το Εγώ από το πρώιμο ιδεώδες του Εγώ σχετίζεται με τη βίαιη εισβολή, τη διείδυση αμεταβόλιτων ψυχικών μορφωμάτων εντός του.

Η απώλεια του αισθήματος της ταυτότητας προκύπτει από την προβληματικότητα του ομοίου (*double*).

Η προβολή του ναρκισσισμού της ζωής και του ναρκισσισμού του θανάτου του υποκειμένου, στην εξωτερική πραγματικότητα την χωρίζει σε ζώνες κατάδιώξης από τον «ξένο» ή αλλοτριώσης από τον «όμοιο».

Ο μεγαλύτερος όμως κίνδυνος είναι η παλινδρόμηση εν σχέσει με την παντοδύ-

ναμη μητέρα. Αυτή είναι που εισάγει με το όνομά του και με ολόκληρο το έργο του, ο Ηρακλής: το κλέος, η δόξα της Ηρας.

Η δίστομη σπηλιά, όπου κατοικεί ο Φιλοκτήτης με την παρακείμενη κρήνη, ως απεικόνιση της περιγενετήσιας περιοχής της γυναίκας, η διαβίωση του Φιλοκτήτη μέσα στην αμφιθυμική φύση που τρέφει ή σκοτώνει, η ανάλυση του συμβολισμού του τόξου, που αν και μερικό αντικείμενο ενός άνδρα - αλλά του στερημένου ερωτικά Απόλλωνα - γίνεται ανίκητο χάρη στη γυναικεία παντοδυναμία του αίματος της Λερναίας Υδρας, κόρης της Ηρας, η ανάλυση του συμβολισμού του δήγματος του Φιλοκτήτη από τον φύλακα όφη του ιερού της Χρύσης, που μας ανάγει στον χθόνιο γιό της Αθηνάς, τον Ερεχθίωνα, και άλλα πολλά στοιχεία συνηγορούν για να διαμορφωθεί η εικόνα της σχέσης ενός γιου εξαρτημένου, που λειτουργεί ως φαλλικό εξάρτημα της μητέρας.

Δεν προωθούμε την ανάλυση αυτού του μυθεύματος στο «Φιλοκτήτη», επειδή θεωρούμε ότι πρέπει να ενταχθεί στη συνολική ανάλυση του μύθου του Ηρακλή, που είναι ο κεντρικός μύθος της σχέσης αυτού του τύπου. Διαβάζουμε μόνο, ως ενδεικτικούς της τάσης για παλινδρόμηση, τους στίχους 391-401, όπου ο χορός επικαλείται την «Γή, μητέρα και αυτού του Δία, που εξουσιάζεις τον μέγα πακτωλό τον πολύχρυσο, σεβάσμια Μάνα, μακαρία Γή, που τρέχεις πάνω σ' άρμα, που το σέρνουν λιοντάρια που φονεύουν ταύρους».

Το υποκείμενο, για να πετύχει την αυτονομία του, πρέπει να διατηρήσει την τριαδικότητα, έστω και με την εμφάνιση μιας πατρικής αναπαράστασης πλήρους ενορμήσεων θανάτου, όπως το υποψιάζεται ο Φιλοκτήτης. Αναφωνεί, αργά, μέσα στην τραγωδία (στίχ. 995) «οίμοι τάλας· ημάς μεν δούλους πατήρ εξέφυ-

σεν ουδ' ελευθέρους», που η ερμηνεία του μπορεί να φθάσει από την αναγνώριση των σαδιστικών επιθυμιών του πατέρα μέχρι την επιθυμία του πατέρα για αφανισμό του παιδιού, μια και άτομο ήταν το ελεύθερο άτομο. Ετσι θα αποκαλέσει τον εαυτό του «άφιλον, άπολιν, εν ζώσιν νεκρόν» (στίχ. 1018), «ός ουδέν ειμί και τέθνηχ' υμίν πάλοι» (στίχ. 1030) και θα φθάσει να επιζητά την αυτοκτονία για να υλοποιήσει την επιθυμία του πατέρα και, επιτέλους, να συνδεθεί, οριστικά και αμετάκλητα, μαζί του (στίχ. 1205).

ΦΙ: *Αν μπορείτε, δώστε μου ένα μαχαίρι, ή ένα τσεκούρι ή ένα κάποιο σιδερικό.*

ΧΟ: *Για να κόψω τι;*

ΦΙ: *Για να κόψω το κεφάλι μου και ν' αποχωρίσω με το χέρι μου όλα μου τα μέλη.*

Γιατί τώρα πια ο νους μου διψά για φόνο, για θάνατο.

[φονά φονά νόος ήδη]

ΧΟ: *Και για ποιά αιτία;*

ΦΙ: *Θέλω να πάω να βρω τον πατέρα μου.*

ΧΟ: *Που θα τον βρεις;*

ΦΙ: *Στον Αδη! Γιατί τώρα πια δεν είναι στη ζωή.* 1211

... Τώρα πια τίποτα πια δεν είμαι
[Ετι ουδέν ειμί] 1217

Η τραγωδία όμως δείχνει το δρόμο για την ανάπτυξη του ψυχικού οργάνου. Είναι ο δρόμος του Οδυσσέα έχοντας μπει, όπως προαναφέραμε, στην προβληματική του ευνουχισμού, λειτουργεί με την αρχή της πραγματικότητας' αποδέχεται την έλλειψη στο πραγματικό και έτσι ανακαλύπτει τις δυνατότητες αναπλήρωσης στο φανταστικό και στο συμβολικό, με πρωταρχικό μέσο τη γλώσσα.

Σαν ώριμο Εγώ, ξέρει ότι απαιτείται

δουλειά πάνω στις αντιστάσεις και ότι η άρση γίνεται για σύντομο χρονικό διάστημα και μέσα από τη μεταβίβαση. Ετσι, λέει στον Νεοπτόλεμο: «Νύν δ' εις αναιδές ημέρας μέρος βραχύ δός μοι σεαυτόν κάτα τον λοιπόν χρόνον κέκλησο πάντων ευσεβέστατος βροτών» (στίχ. 83-86).

Ωριμος, θα δηλώσει ότι, τώρα που έφθασε στην ηλικία που δοκιμάζονται οι αξίες που έμαθε κανείς όταν ήταν μικρός, διαπιστώνει ότι στα ανθρώπινα, η γλώσσα και όχι τα έργα, ηγείται στα πάντα. «Την γλώσσα, ουχί τάργα βροτοίς, πανθ' ηγουμένην» (στίχ. 98-101).

Η φράση αυτή στο στόμα ενός υποκειμένου, που έχει γνώση του θανάτου, δεν τείνει πια στην παντοδυναμία, αλλά στην αλήθεια. Οπως θα πει, εικοσιπέντε αιώνες μετά, στα ογδόντα του, στην ίδια ηλικία με τον Σοφοκλή όταν έγραψε τον Φιλοκτήτη, ο μεγάλος έλληνας ποιητής Οδυσσέας Ελύτης, στο ποίημα «Ρήμα το σκοτεινόν».

«Αυτά στη γλώσσα τη δική μου. Κι άλλοι άλλα σ' άλλες. Αλλ' η αλήθεια μόνον έναντι θανάτου δίδεται».

Τα λόγια του Οδυσσέα ετοιμάζουν και το θάνατο της τραγωδίας και την έλευση της εποχής της κυριαρχίας του λόγου: ιστορικού, φιλοσοφικού, σοφιστικού. Πριν από το πέραςμα σε κάθε στάδιο της εξέλιξης, συχνά, παρατηρούμε μια παλινδρόμηση. Ετσι η τραγωδία γέρνει δραματικά προς το αρχαϊκό, προς τον Ηρακλή και το Νεοπτόλεμο, προς το ιδεώδες και τον όμοιο. Ο Νεοπτόλεμος θα προσπαθήσει να βγει απ' αυτή τη θέση. Θα τα καταφέρει στο συναισθηματικό επίπεδο, αναπτύσσοντας την πιο προχωρημένη θέση εσωτερικού διαλόγου και αισθήματος ενοχής στην Ελληνική Τραγωδία (Kitto, 1939 και Δουρβέρης, 1968). Στο νοητικό, όμως, η διατήρηση της ψευδαισθησιακής παντοδυναμίας της γλώσσας

σας - όπως εκφράζεται με τον όρκο - θα τον έλκει στο αρχαϊκό.

Ίσως υπάρχει και μία σοβαρή ψυχοκοινωνιολογική αιτία, που η τραγωδία έκλινε δραματικά υπέρ του Νεοπτόλεμου. Ο Vidal-Naquet (1972) διέκρινε μέσα στα λόγια του, διασκορπισμένο, τον όρκο που έδιναν οι Αθηναίοι εφηβοί για να γί-

νουν άνδρες πολίτες. Βρισκόμαστε στα 409 π.Χ. Η Αθήνα, κουρασμένη από ένα μακρύ πόλεμο που δεν εξελίσσεται καλά γι' αυτήν, έχει ίσως ανάγκη λιγότερο από ώριμους άνδρες-πολίτες και περισσότερο ανάγκη από άνδρες-οπλίτες, με ισχυρούς ναρκισσικούς δεσμούς με τον όμοιο - σύντροφο στη μάχη.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

Anzieu D. Oedipe avant le complexe. *Les temps modernes*, 1966, 245. Ελλ. μετ. στο *Ψυχανάλυση και Ελληνική Κουλτούρα*. Αθήνα, Ράππα, 1983, σελ. 11-64.

Delcourt Marie. *Oedipe ou la legende du conquerant*. Liege, Droz, 1955.

Δουρβέρη Κ. *Σοφοκλέους Φιλοκτήτης*. Αθήνα, Ελληνική Ανθρωπιστική Εταιρεία, 1968.

Ελύτης Οδ. *Τα ελεγεία της οξώπετρας*. Αθήνα, Ικαρος, 1991.

Freud S. (1900) Die Traumdeutung, *Gesammelte Werke*, τομ. II-III. Γαλλ. μετ. *L' Interpretation des Reves*. Παρίσι, P.U.F., 1967, σελ. 432-527.

Freud S. (1908) Der Dichter und das phantasieren. Γαλλ. μετ. Le créateur littéraire et la fantaisie, στο Freud S. *L' inquiétante étrangeté et autres essais*. Παρίσι, Gallimard, 1985.

Green A. *Un oeil trop*. Παρίσι, Minuit, 1969.

Green A. *Narcissisme de vie, narcissisme de mort*. Παρίσι, Minuit, 1983.

Grimal P. *Dictionnaire de la Mythologie Grecque et Romaine*. Παρίσι, P.U.F., 1951. Ελλ. μετ. *Λεξικό της Ελληνικής και της Ρωμαϊκής Μυθολογίας*. Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 1991.

Kitto H.D.F. (1939) *Η Αρχαία Ελληνική Τραγωδία*. Αθήνα, Παπαδήμας, 1985, γ' εκδ.

Pasche F. *Mythologie et Psychanalyse. Psychanalyse à l' Université*, 1985. Ελλ. μετ. «Μυθολογία και Ψυχανάλυση» στο *Ixvη. Αθήνα, Εστία*, 1992, σελ. 195-207.

Ποταμιάνου Άννα. Ψυχαναλυτική προσέγγιση της αρχαίας τραγωδίας. *Νέα Εστία*, 1984, Έτος ΝΗ', τόμος 116, τεύχ. 1373.

Potamianou Anna. *Un bouclier dans l' économie des états-limites*. Παρίσι, P.U.F., 1992. Ελλ. μετ. *Ψυχική οικονομία και δυναμική στις οριακές καταστάσεις*. Αθήνα, Χατζηνικολή, 1993.

Sergent B. *L' homosexualité dans la mythologie grecque*. Payot, 1984. Ελλ. μετ. *Ομοφυλοφιλία στην Ελληνική μυθολογία*. Αθήνα, Χατζηνικολή, 1985.

Σοφοκλής. *Φιλοκτήτης*, Αθήνα, Πάπυρος. Σειρά: Τα Απαντα των αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων, No. 397.

Vidal-Naquet P. Le Philoctète de Sophocle et l' éphébie. Στο Vernant J.-P. et Vidal-Naquet P. *Mythe et tragédie en Grèce ancienne*. Παρίσι, Maspero, 1972.

Webster T.B.L. *Sophocles' Philoctetes*. Cambridge, Cambridge University Press, 1970. Ελλ. μετ. *Σοφοκλέους Φιλοκτήτης*. Αθήνα, Καρδαμίτσα, 1985.